

«ЖАҢА ЕУРАЗИЯШЫЛДЫҚ» АҒЫМНЫҢ ӨКІЛДЕРІНІҢ ГЕОСАЯСИ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Тагаев Темур Тулкун улы

E-mail: dep.tagaev@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Физикалық және экономикалық география кафедрасының Профессоры, Нур-Султан, Қазақстан.

Ғылыми жетекшісі – А.А. Саипов

Аңдатпа: Мақалада «Еуразияшылдық» ұғымының геосаяси салыстырмалы талдауының өзектілігі, түсінігі, қолданылуы және өзгеруі қарастырылады. География ғылымының геосаяси детерминизм ұғымының орны, қолданбалы мәні талданылады. «Еуразияшылдықтың» бастапқы идеясы мен оның түрленіп кетуі көрсетілген.

Кілт сөздер: геосаясат, геостратегия, континентал, атлантизм, пассеизм, өркениет, пассионарлық әлсіреу, цензура

Еуразияның геосаяси тағдырын ресейлік сарапшылар терең талдаған, әсіресе, стратегиялық тепе-тендікті құру тақырыбында. Геосаяси тәжірибе мен іліміне сүйене отырып жасалынатын сыртқы саясаты, сондай-ақ, басқыншылық шерулердің бағыты басты назарда

болған[1]. Бұл жағдай ТМД елдерінде тұратын ғалымдар, мамандар үшін, саясаткерлер мен қоғамдық қайраткерлер үшін тек ғылыми зерттеулер мәселесі болып ғана емес, Қазақстан мен оның айналасындағы мемлекеттердің аландататын маңызды мәселе болып табылады. Сондай-ақ, Еуразияның геостратегиялық жағдайы мен болашағы орыс ғалымы Лев Николаевич Гумилевтің ғылыми көзқарастарымен негізделген[2].

Еуразияшылдық идеяны ұстанған Л.Н. Гумилев тарихшы болуына қарамастан, мықты географ, геополитик, тарихшы Петр Савицкий сияқты өте қабілетті шәкірті болған. Ол өз еңбектерінде геосаяси, тақырыпты зерттемегенімен, оның этногенез және этникалық цикл теориясы «органицистік» ғылыми жандасуы географиялық детерминизм бағытын жалғастырады[3].

Л. Гумилевтің ежелгі Еуразиялық этно-картасы, дала, көшпелі халықтардың өздігіне тиесілі өркениеттер туралы зерттеулері ерекше көз-қарасқа түседі. Оның шығармалары саяси тарихтың жаңа бейнесін ашады. Еуразияның шығыс бөлігі өркениеттің орталығында орналасқан (яғни батыс өркениет, қазіргі Қазақстан) варварларға тиесілі жер емес, бәлкім этногенез, мәдениет, саяси тарих, мемлекеттілік және техникалық дамудың өзі, белгілі бір орталық ретінде сипатталады. Онда Батыс пен оның тарихы салыстырылады[4]. Еуразия мәдениеті және осы континентте тұратын этностардың өзара тәуелділігі, құндылықтары, діни мәселелері мен тарихи заңдар жиынтығы мүлдем зерттелмеген әлем ретінде пайда болады.

Л.Гумилев, О.Шпенглер және А.Тойнби сияқты өркениеттер және этностардың тарихи циклдарын бөліп көрсетті. Оның түсіндіруіне сәйкес, барлық ұлттардың, мемлекеттердің және діни бірлестіктердің этномәдени құрылымдары алдыңғы жағында тірі денеге ұқсайды. Олар - туылу, жастық, өсу және қарттық циклдар, ең соңында бақилық болу[5]. Л.Гумилевтің көзқарасы бойынша Барлық континенттік геосаяси мектептерге тән «органицистік философияның» әсері айқын байқалады.

Осы орында, Л. Н. Гумилевтің этногенезінің себептері, яғни халық пен мемлекет пайда болуы туралы оның көзқарастары ерекше назарға түседі. Бұл процесті талдау үшін «пассионарлық» немесе «пассианр түрткі» термінін қолданады. Бұл тұжырымдама биологиялық және рухани энергияның түсініксіз өзара әрекеттескен кәлде үйлесімді жылдам шашырауын білдіреді[6]. Ғалымның айтуынша, «ескі» (ескі) халықтар мен мәдениеттер кенеттен тұрақтылық күйінен ауысады және аумақтық, рухани және техникалық шабуылдың динамикалық толқынында әртүрлі этникалық және діни топтарға бөлінеді. Бұл процесте әр түрлі аудандық этникалық топтардың қалдықтары жаңа, белсенді және салыстырмалы түрде тұрақты формаға бірігеді. Осылайша этногигнездің қалыптасу процесі және пассионарлық жағдайында және супер елді жаратылуына себеп болады[7]. «Пассеизм» - «белсенділік», яғни дәстүрден оқшауланған кәлде ғана бүгінгімен өмір сүру және болашаққа немқұрайлы қарау. Міне осы этапта «пассионарлық әлсіреу» жүзеге асады және этногигнез дағдарысқа ұшырай бастайды. Содан соң футуристтик этап басталып, ондағы әлсіз қиялшылар мен эскапист діндарлар типі басым болып, қоршаған ортаға сенімін жоғалтып басқа әлемге көшуге тырысады. Л.Н Гумилевтың назарында бұл жағдай радикалды дағдарыстың белгісі болып табылады. Халықтың депрессиясы, супер елдің ыдырауы, империяның күйреуі күзетіледі, және бұл жағдай жаңа «пассионарлық түрткі» пайда болғанынша жалғасады. Бұл түрткі нәтижесінде таза популяция пайда болып, ескі құрылымдардың қалдықтарын тоздыртып жаңа этногигнездің пайда болуына негіз дайындайды[8]. Бұл кезеңде кейбір этникалық топтар егер бастапқы күйінде сақталса, басқалары жаңа этно-генетикалық даму барысында жоғалады. Л.Н.Гумилев жақтаған еуразиялық доктрина келесі геосаяси тұжырымдарды туындайды:

1.Еуразия халқының мәдениеттерін қалыптастыру үшін бай, құнарлы, олардың жан-жақты дамуына қолайлы кеңістік болып табылады. Демек, әлемдік тарих атлантикалық

тарихнама стилінде «Батыс және басқалары» полярлы түрде емес, көпполярлы түрде оқып зерттеу керек. Мұнда Солтүстік және Шығыс Еуразия ерекше рөл атқарады. Себебі, бұл жаһандық өркениет дамуының маңызды қайнар көзі ретінде Батысқа балама бола алады;

2. Ұлы орыстардың мемлекеттілігінің негізін қалайтын «Шал мен орман» геосаяси синтезі Азия мен Шығыс Еуропаны мәдени стратегиялық бақылауының негізі болып табылады. Мұндай бақылау, Шығыс пен Батыс арасындағы тепе-теңдікті сақтап қалуға қызмет етеді. Этногинеэдің жоғарғы сатысына шыққан Батыс өркениет «химерлік» этностардың конгломератына айналады. Бұл өз қатарында ауырлық салмағы жас ұлттарға түсетінін білдіреді[9];

3. Жақын болашақта Жер планетасының саяси және мәдени картасын күрт өзгертіп жіберетін, болжауға келмейтін «пассионарлық түрткі» орын алуы мүмкін.

Л.Н. Гумилевтың геосаяси көз қарастары өзіне сай континентализм идеясы болып табылады[10].

Мұнда жаңа орыс еуразияшылдарның жасаған теорияларын талдау қажеттілігі туындайды. Ең алдымен ескеру керек: Л. Н. Гумилевтың өзі жасаған дүние көзқарасы нәтижесінде геосаяси тұжырымдамалар туындаған. Мұндай тұжырымдар марксистік болып табылады және цензураны әлсіреген (кейіннен жойылған) кезеңдегі оның ізбасарлары жүзеге асырды. Л.Н. Гумилевтың ізбасарлары жалғастырған тәсілді, жалпы «жаңа Еуразияшылдар» деп аталған және бірнеше бағытта болған. Олардың барлығы Л.Гумилевтің көзқарасына негізделмегенімен, бұл геосаяси идеологияның әсері жаңа Еуразияшылдардың идеясымен салыстыруға келмейді (аналогы жоқ).

Бірнеше бағытта болған «жаңа Еуразияшылар» 1990-1994 ж. толық тұжырымдаманы алып келіп, дәйекті идеология деңгейіне көтерілуіп, ұлттық саяси оппозиция топтары тарапынан жүзеге асырылды. Олар «Завтра» газеті мен «Элементтер» журналының айналасында біріккен зиялы қауым өкілдерінен құралған еді.

Бұл неоеуразиялық П.Савицкий, Г.Вернадский, князь Н.Трубецкой және орыс ұлт-кеңес идеологы Н.Устряловтың идеяларына сүйенген. Қоғамдық-саяси деңгейде бұл бағыт еуразиялық социализмге жақын және либералды экономиканы Атлант лагерінің символы ретінде қарастырады. Уақыттардың өзгеруі нәтижесінде орыс тарихының Кеңес дәуірін планитарлық басып кіру және анти-батыстық еуразияшылдық дәстүрлі орыс ұлттық ұмтылыстарын модернистік форма ретінде қарастырды. Неоеуразияшылдықтың «коммунисті» бағыттары осы негізде пайда болды.

Олар Л. Гумилевтың ғылыми мұрасы - пассионарлық теорияны мойндай отырып, италиян элементтанушысы В. Паретоның «Элиталар айналымы» тұралы идеологиялық іліммен байланыстырады. Л.Гумилевтің дін туралы көзқарастары және еуропалық дәстүршілер мектебінің өкілдері (Генон, Эвопа және т.б.) алға тартқан идеялармен толықтырады.

Дәстүршілердің «Қазіргі әлем дағдарысы», «Батыстың күйреуі» сияқты идеялары неоеуразияшылдықтың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл идеялар - ресейлік ғалымдар тарапынан дамыған және байытылған. Одан тыс, (К. Хаусхофер, К. Шмитт, Никиш, «Жаңа дыбыстар») континенталды жобаларды зерттеу арқасында еуразиялық дактринаның әсер етуі аясында кеңейді және ішкі әлеуеті зор ілім ретінде таралды. Мұндай тәсіл ХХ ғасырдың бірінші ширегінде шетелде жасалған тарихи еуразияшылдыққа толығымен бейтаныс, өйткені олардың туындылары АҚШ-та тәуелсіз геосаяси мәнге ие болмаған, Еуропа мен Батыс арасында белгілі бір айырмашылық бар екендігі туралы тезис алға қойылмаған уақытта жазылған болатын.

Неоеуразияшылдықтың тағы бір ерекшелігі - исламдық мемлекеттер (әсіресе Иран) маңызды стратегиялық одақтас ретінде саналды. Мұндай Оңтүстік-Батыс Еуразия құрлығының рухындағы орыс-ислам одағының идеясы жағалаудағы Атлантикалық емес

стратегияның негізінде қалыптастырылған. Бұл одақ теориялық тұрғыдан орыс және ислам өркениеттерінің дәстүрлі сипатына негізделген. Бұл оларды дәстүрге тұра келмейтін, прагматикалық Батысқа қарсы күресте біріктіреді.

Осы бағытта жасалған барлық геосаяси жобалар идеологиялық және стратегиялық болып табылады және саяси жағынан толық, дәйекті және тарихи негізделген. Демек, олар идеялық және идеологиялық тұрғыдан батыстың (атлантикалық және мондалистік) геосаяси дизайнына қарсыласы болып табылады.

Мондиализм және атлантизм ілімдері - батыстың геосаяси идеологиясының екі маңызды бағыттарын көрсетеді. Неогеоурезияшылдықтың басқа бағыттары жоғарыдағы идеялардың өзгеруінің ұмтылыстарында, саяси шындықты бейімдеуінде көрінісін табады. Мысалы, бұрынғы Кеңестік Республикалардың экономикалық байланыстарын қалпына келуіне бағытталған Орыс геосаясатының «геоурезияшылдық» идеясы П.Савицкий және Н.Трубецкойдың көзқарастары негізінде, экс-президент Н. Назарбаев ұсынған жоба, В. Жириновскийдің агрессия тезисін негіздеуге қызмет ететін «Ұлы мемлекеттілік жобасы», Б.Ельцин үкіметінің кейбір алдыңғы қатарлы шенеуніктері орыстар мен аз санды халықтардың тұтастығын сақтауға бағытталған «Еуразиялық қоғамдастық» туралы риторикалық үндеу жобасы және П.Савицкий, Н.Трубецкой, Сувчинский, Карсавин геосаяси мұраларының толық дамуы туралы ұмтылыстарын айта кету керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Рацель Ф. Человечество как жизненное явление на земле. –М.: А.ГРАФ, 1951. –112 с.;
2. Гейден Г.Критика немецкой геополитики. –М.: Прогресс, 1960. –342с. и другие
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций –М.: Полис.-1994. –235с
4. Гумилев Л.И. Древняя Русь и Великая степь. –М.: Прогресс. 1989. –213с. и другие.
5. Америкада мондиализм назарияси // Тафаккур, 2006,1-сон, 112-113- с.
6. Дугин А. Основы геополитики.Первая часть.-М.:Арктогея,1997,121-130 с.
7. Тихонравов Ю.В. Геополитика. Учебное пособие. –М.: Бизнес школа Интел-Синтез, 1998. –С.90.
8. Петр Савитский “Географические и геополитические основы Евразийства”,”Элемент” № 3, ст 51-54.
9. Америкада мондиализм назарияси // Тафаккур, 2006,1-сон, 112-113- бетлар.
10. Аристотель. Политика. ВКН. –Мыслители Греции. От мифа к логике. –М.: Экмо-экспресс, 1999. –С.481.